

El fort del Pi, a l'inici del segle XX. Aquesta és, per ara, l'única imatge coneguda de la fortificació (ACAN-AFMI, 1391)

EL FORT DE PI, UNA FORTIFICACIÓ POC CONEGUDA

DANIEL GONZÀLEZ I CALDITO

Els dies 17 i 18 de juliol del 1873 l'aleshores vila d'Igualada era envoltada i assaltada per l'exèrcit carlí comandat per Alfons de Borbó Àustria-Este i la seva esposa, Maria de las Nieves de Braganza, la popular «doña Blanca», en un dels episodis bèl·lics més destacats de la Tercera Guerra Carlina.

Igualada va ser capaç de resistir 36 hores de durs combats en els quals les defenses militars van fallar estrepitosament. Un error que es pagaria car però que no es tornaria a repetir.

Ja s'ha parlat i escrit molt sobre aquest episodi galdós de la història igualadina,¹ però molt poc de les estructures que havien de permetre la defensa de la vila i, sobretot, de la importància militar que Igualada presentarà en els conflictes que marcaran el segle XIX. En molts sentits, una tasca encara per fer.

En aquest article, doncs, pretenem començar a posar llum en aquesta qüestió, centrant-nos en una part del conjunt defensiu d'Igualada durant el segle XIX: el Fort d'Isabel II o del Pi.

IGUALADA, UN ENCLAVAMENT ESTRATÈGIC PERÒ MAL DEFENSAT

Igualada és, des del seu origen, un punt central i un nexa de comunicacions rellevant. El pas del Camí Ral i de l'antic camí de bast del Penedès seran, de fet, l'origen de la vila. Una vila medieval que s'emmuralla en diferents etapes en funció del seu creixement. Ja són prou coneguts els traçats defensius de la vila als segles XII, XIV i, sobretot, el perímetre emmurallat del segle XV.² De fet, aquest darrer tram serà el perímetre defensiu definitiu de la vila fins al segle XIX, moment en què clou un llarg procés de degradació, destrucció i absorció de les muralles medievals d'Igualada. Un fenomen de llarga durada que s'inicia amb l'expansió urbanística a partir dels nous ravals igualadins,³ l'enderroc de cinc dels set portals de la vila (entre 1814 i 1816) i la definitiva esplanació del vall sud per convertir-lo en l'actual passeig de les Cabres.

Aquest conjunt de reformes urbanístiques, però, tenen una conseqüència poc desitjada per les autoritats militars al segle XIX: Igualada esdevé una plaça oberta i difícilment defensable, alhora que manté la seva posició estratègica com a nus

---

1. Vegeu SERRA I CONSTANSÓ (1924), CARNER (1969), BRAGANZA (1938), VIDAL I TOMÀS (2017)...

---

2. Vegeu, per exemple, FARRÉS I REGORDOSA (1978), LLACUNA I ORTÍNEZ (1995), SALES CARBONELL (2002), SEGURA (1978) i JUNYENT (2017).

3. JORBA (2020).

de comunicacions entre la Catalunya central, la Catalunya occidental, el Penedès i la ciutat de Barcelona.

Aquest alt valor estratègic, però, serà expressat per primera vegada pel general d'enginyers Joaquín de La Llave García, qui el 1881, en la seva descripció de la tercera carlinada,⁴ explicitarà el valor estratègic d'Igualada, on intervindrà com a tinent d'enginyers en les obres de fortificació de la vila, per primera vegada, tot i que ja era un emplaçament militar rellevant (amb quarter per a infanteria i cavalleria, situat a l'actual carrer Sant Jordi) des del segle XVIII.

Aquest valor estratègic, doncs, es posarà a prova durant la Primera Guerra Carlina, quan Igualada quedi en la zona fronterera entre els territoris controlats pels revoltats carlins i l'espai liberal o cristià. Serà d'aquest conflicte que arrencaran les primeres obres de re-fortificació de la plaça.

Igualada, doncs, es dotarà d'una sèrie de defenses que van des d'una defensa passiva de primera línia fins a una sèrie de posicions avançades. Com dèiem, doncs, Igualada es proveeix d'una nova muralla, que pretén abraçar l'espai urbanitzat durant el segle XVIII i XIX, una muralla que, això no obstant, deixarà una vegada més fora del seu àmbit el barri del Rec. Així, el nou perímetre emmurallat esdevé una extensió de la muralla medieval cap als nous ravals, deixant encara fora d'ella algunes construccions significatives però esparses. Aquesta nova fortificació s'iniciarà gairebé amb l'esclat de la guerra, el 1833, i serà creada una Comissió de Fortificacions que haurà d'aturar les seves activitats el novembre de 1835 en ser assumida la fortificació de les places per la comandància militar.

El cas és, que fins aleshores, ben poc s'havia avançat: el perímetre emmurallat encara presentava importants deficiències (l'obra va topar amb l'oposició de propietaris i amb mancances de

finançament i de mà d'obra, tot i la mobilització de treballadors de tota la Conca d'Òdena). Alhora, els grans projectes defensius de posicions avançades, com eren el fort de Sant Magí i el fort d'Isabel II no van passar, fins al 1835, de l'estadi de projectes.

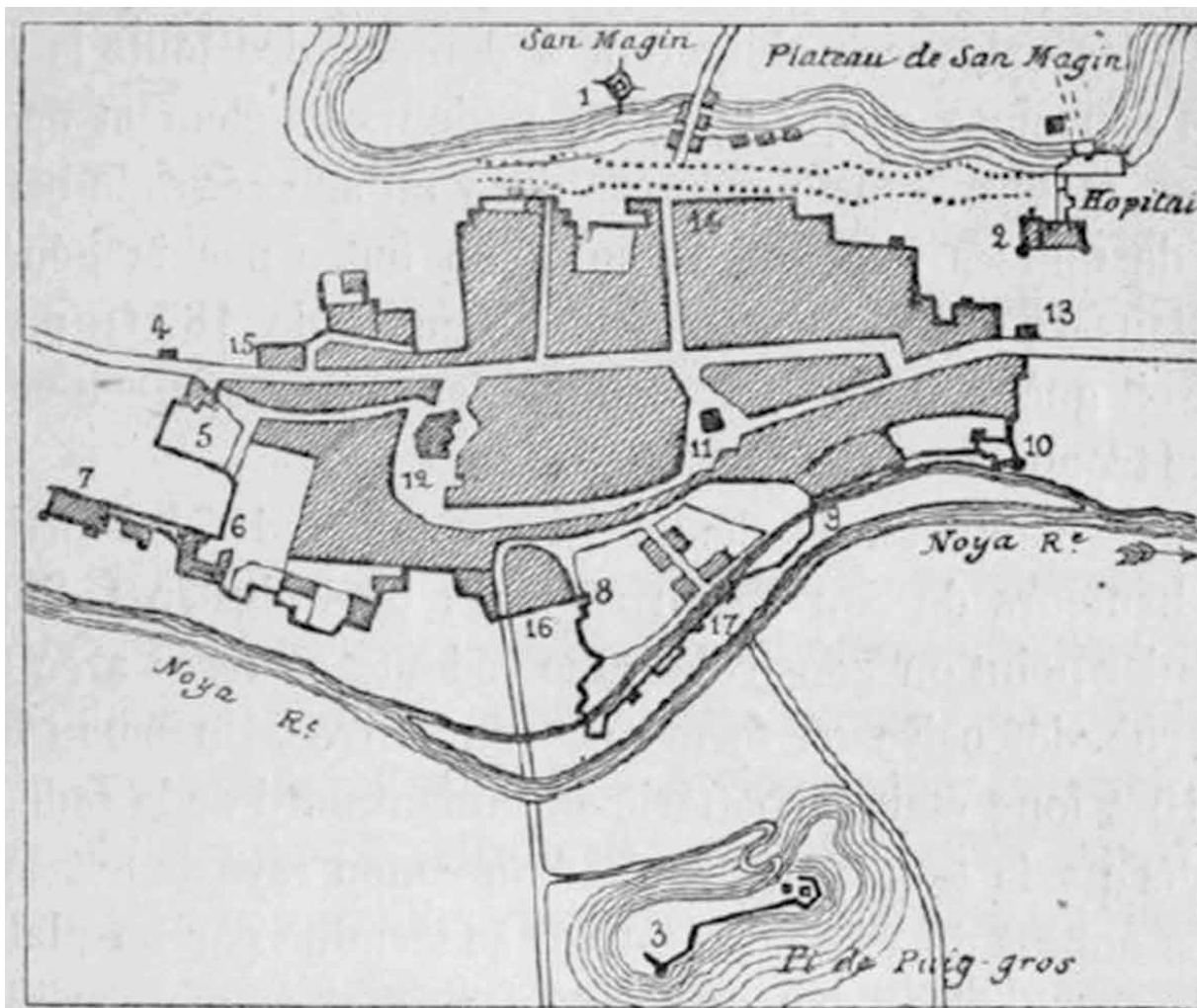
Aquesta situació canviarà, com hem dit, a partir del 1835, quan la tasca de re-fortificació passi a dependre, directament, de la comandància militar d'Igualada, però, rebrà el seu impuls definitiu amb el canvi d'estratègia bèl·lica impulsada pel capità general de Catalunya nomenat el 1837: Ramon de Meer i Kindelán, el baró de Meer. Aquest promourà una estratègia destinada a tancar en la seva àrea d'influència l'exèrcit —si se'n pot dir així— carlí de Catalunya, plantejant un bloqueig comercial i militar. Aquest darrer bloqueig quedarà configurat per la coneguda com a «línia de Meer», una sèrie de fortificacions i destacaments que defineixen una línia de bloqueig que va «*de la línea que forma el rio Ter desde Camprodon a Roda, Vich, Collsuspina, Moyá, Artés, Sallent, Balsareny, Sampedor, Manresa, Igualada, Copons, Calaf, Torá, Guisona, Pons, Artesa de Segre y rio Noguera (Pallaresa)*».⁵ Aquesta línia, però, demostrarà una efectivitat dubtosa, ja que encara el 1839 la capital del corregiment carlí de Vilafranca la trobarem a Font-Rubí,⁶ i seran habituals també els atacs carlins pel camp de Barcelona procedents de l'enclavament carlí d'Horta...

Aquesta línia defensiva, però, ens és més coneguda al detall pel que fa a la comarca de l'Anoia. S'iniciava, d'est a oest, amb el destacament de Can Maçana i el castell Ferran i el de la Casa Vella, al Bruc. Seguia després la posició de Can Soteres, el castell de Castellolí i Can Palà, a Castellolí. Igualada, doncs, quedava al centre d'una línia que prosseguia per Jorba i es desplaçava al nord cap a Copons i Calaf, però que es ramificava cap a la posició d'Albarells (Argençola) i la Panadella (Montmaneu).

4. Vegeu de LA LLAVE GARCIA, op. cit. Volem agrair a Isidre Surroca que ens facilités l'accés a aquest document curiós i més que interessant.

5. Decret de bloqueig del Baró de Meer, 24-11-1838 (citat a MUNDET I GIFRÉ, op. cit.). La cursiva és nostra.

6. PASCUAL (1980), op. cit.

E' Gastebous, del

Légende

1 Fort de San Magin	6 Usine Igualadina.	12 Hôtel de-Ville.
2 Fort de l'Hopital.	7 Usine de Godo	13 Porte du Bruch.
3 Ft ^e du Pi de Puig-gros	8 Mawon Balu.	14 Porte de Odena.
4 Maison retranchée.	9 Tanneries.	15 Porte de Cervera.
5 Collège des Escue- las Pias.	10 Tannerie de Mur	16 Porte de Mombuy
	11 Caserne.	17 Porte de Carma.

Les fortifications d'Igualada, segons de La Llave y García (1881)

Aquesta voluntat farà possible l'aparició definitiva de les fortificacions en profunditat d'Igualada: els forts de Sant Magí i d'Isabel II, plenament operatius el 1838.

EL TURÓ DEL PI DE PUIGGRÒS: UNA POSICIÓ ESTRATÈGICA INFRAVALORADA

Tot i que la veu popular i, fins i tot, la cartografia oficial esmenten la *muntanya* del Pi, és agosarat referir-se a aquesta elevació que arriba a la seva cota més elevada als 377 metres sobre el nivell del mar, com a muntanya. El cert és que aquest turó esdevé un dels principals, i el més proper, mirador sobre la Igualada de finals del segle XVIII i inicis del segle XIX. Ja esmentat al segle XII, el *Podio Morelli* no passa desapercebut com a fita territorial en un espai relativament pla.⁷ Però el seu valor militar no serà explorat i explotat fins al segle XIX.

De fet, serà el 1813 quan, durant els darrers temps de la Guerra del Francès, es faci el primer estudi de les característiques militars de la plaça d'Igualada⁸ i els seus voltants i s'identifiquin les posicions defensives més rellevants. Entre elles, destacaran les posicions elevades de les Guixeres i la del turó de Puiggròs. La primera serà pràcticament descartada per dues raons: la llunyania respecte a la vila d'Igualada i el fet que pugui ser flanquejada per dos camins que queden amagats de la vista de les possibles tropes destacades en aquell punt. El turó de Puiggròs, però, no presentarà cap d'aquests inconvenients; tanmateix, mai no serà aprofitat com a posició defensiva d'Igualada, com a mínim fins als anys trenta del segle XIX. De fet, aquesta necessitat no existia realment i aquell primer estudi era més «acadèmic» que no pas pràctic. Però el temps, i els esdeveniments, faran canviar les opinions.

7. ÁLVAREZ MÁRQUEZ (1990).

8. Vegeu BARTROLÍ, SURROCA op. cit. (2017).

DE TORRE DE FUSELLERIA A FORTALESA: EL FORT DEL PI

Com ja hem dit, les defenses d'Igualada es plantegen en el context del conflicte obert durant la Primera Guerra Carlina, o Guerra dels Set Anys (1833-1840), un conflicte abastament estudiat i sobre el qual no cal insistir en aquest article. Val a dir, això sí, que l'esclat de la guerra durà a una nova fortificació d'Igualada, una vila que des del 1760 està desmantellant les defenses d'origen medieval i ampliant els espais urbanitzats. Unes defenses, d'altra banda, que ja havien demostrat la seva obsolescència. Ara, entre 1833 i 1835, s'opta per una re-fortificació que abrasi els nous ravals desenvolupats al segle XVIII i primers anys del segle XIX i Igualada recupera un perímetre emmurallat amb tres nous portals: el del Bruc, el d'Òdena i el de Cervera. Del traçat i característiques d'aquesta muralla, ara com ara, en sabem més aviat poca cosa del cert. Sí que van ser unes obres que, des de bon començament, es van considerar efímeres i circumstancials i que van xocar amb els interessos dels propietaris de les finques afectades, un fet que va dificultar-ne el desenvolupament.

Serà, com dèiem, a partir del 1835 i, sobretot el 1837, que aquestes obres de fortificació deixaran de dependre de les autoritats municipals per ser dirigides per l'autoritat militar, que considerarà Igualada com un enclavament principal de la línia de bloqueig militar. Així, es plantegen també unes posicions de defensa avançades, o en profunditat, que afecten espais que no formen part del terme municipal de la vila: el fort de Sant Magí, situat al terme d'Òdena, i el fort d'Isabel II, al terme de Montbui.⁹ Tanmateix, també es fortifiquen altres espais exteriors al nucli urbà, com poden ser el convent de Sant Agustí i l'aleshores nou Hospital.

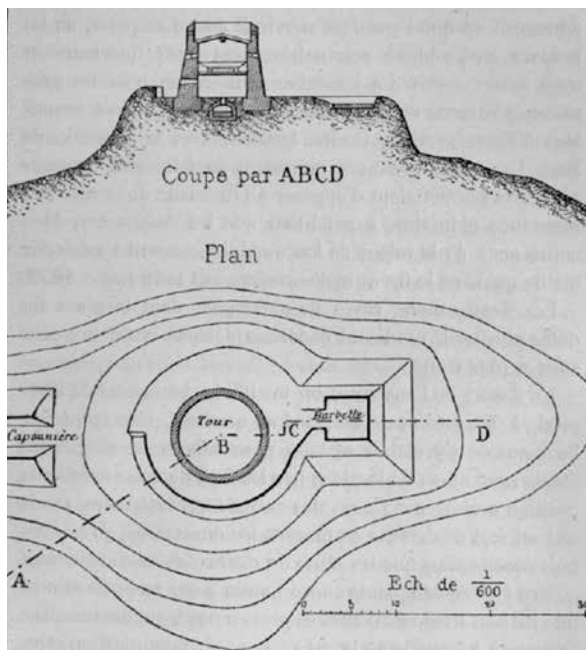
9. Triem la terminologia que trobem en la documentació del moment, en què el topònim actual i oficial de Santa Margarida de Montbui no és emprat cap vegada.

Centrant-nos en la fortificació que ens ocupa, el fort del Pi apareix esmentat (d'aquesta manera) ja el 1835, tot i que no es conserven referències explícites de la seva construcció. No serà, però, fins al 1838 que reaparegui a la documentació ja batejat com a Fort d'Isabel Segunda (*sic*) i plenament operatiu, amb un destacament de la Milícia Nacional com a força destacada a la plaça i no membres del 6º Batallón Franco de Catalunya, operatiu a l'àrea d'Igualada i repartit entre les posicions abans esmentades.

Deduïm, doncs, que la primera estructura defensiva plantejada al turó del Pi és una simple torre de fuselleria, similar a les que es construiran al Bruc (castell Ferran) i a la Panadella, unes torres que, d'altra banda, esdevenen posicions de defensa no permanents.¹⁰

El desenvolupament bèl·lic entre 1838 i 1840, però, farà que finalment aquestes fortificacions resultin supèrflues. La inactivitat carlina causada per les dissensions internes i la falta de comandament, farà que les operacions d'aquests es limitin a activitats dins de l'àrea envoltada per la línia de Meer (atacs a Moià, Berga, Súria, Cardona...): així, doncs, les fortificacions defensives plantejades queden sense activitat. A més, mitjançant el Conveni de Bergara (29 d'agost de 1839), finalitzaran les operacions militars en l'escenari principal de la primera guerra carlina: el front basco-navarrès. Cosa que, a la pràctica, implica la renúncia de Carles Maria Isidre de Borbó a mantenir les seves reclamacions dinàstiques. El carlisme català, desorganitzat i amb molts dubtes, lluita sol defensant un rei que ja no vol ser rei.

Finalment, els darrers cabdills carlins, Ramon Cabrera i Benet Tristany, en una retirada ordenada, abandonaran Catalunya el juliol del 1840, posant, ara sí, punt final a la primera carlinada. La guerra

Planimetria del Fort del Pi (de La Llave y García)

finia i el Fort del Pi esdevenia una estructura obsoleta, així com les noves muralles d'Igualada, que iniciaven el seu desmantellament.

El fort del Pi, però, encara mantindria algunes de les seves funcions en esdevenir un nou nexce de comunicacions. Una de les lliçons apreses durant la carlinada va ser la necessitat d'establir un sistema de comunicacions ràpid i eficaç. En aquest sentit, durant la guerra es van dur a terme assajos més o menys reeixits amb la telegrafia òptica, sobretot en el front basco-navarrès. D'aquestes primeres experiències es derivaren les primeres línies de telegrafia òptica espanyoles, amb funcions tant militars com civils. En aquest sentit, doncs, la torre del Pi es transformarà en una peça més de la línia de telegrafia que unirà Barcelona amb Lleida, entre 1840 i 1862, patint una reforma que tindrà un cost de 468 rals.

La superació de la telegrafia òptica pel telègraf elèctric, farà que la torre del Pi entri en una nova fase d'abandonament que semblarà definitiva. Serà, però, l'esclat d'una nova guerra carlina el que farà que es recuperi l'ús original de l'espai

10. El del castell Ferran, és el cas més clar, ja que el destacament té com a base operativa Can Maçana, i la torre és utilitzada com a punt de guaita i darrera defensa.

i, sobretot, que el transformi definitivament en el Fort del Pi, a més d'una breu recuperació i reparació de la fortificació després del febrer del 1848.¹¹

LA TERCERA GUERRA CARLINA

La Tercera Guerra Carlina serà un dels conflictes armats que més marcaran la història i el caràcter igualadí, produint un trasbals que durarà mig segle i només superat pel cop moral que suposarà la Guerra Civil espanyola. L'entrada dels carlins a Igualada en les jornades del 17 i 18 de juliol del 1873 serà un fet que posarà en relleu les mancances defensives de la vila i impactarà fortament en tots els estaments per les seves conseqüències econòmiques i socials. També, però, servirà com a motiu perquè el 1879 Alfons XIII concedeixi la categoria de *ciutat* a Igualada.

No cal, ara, aprofundir en els fets del 17 i 18 de juliol ni en les seves conseqüències més immediates. Val a dir, però, que una d'aquestes conseqüències serà de caràcter militar en un doble vessant. Per una banda, es reorganitzarà la presència militar, que quedarà sota el comandament del coronel Pedro Lienze y Fernández. Aquest promourà la re-fortificació de la vila i entre les obres de fortificació destacarà la recuperació del Fort del Pi.

Les obres de fortificació s'iniciaran l'agost del 1873 i finalitzaran el 1874. Dirigides per l'aleshores tinent d'enginyers Joaquín de La Llave y García, suposaran la transformació del cim del turó del Pi en una fortalesa gairebé inexpugnable, evidentment, per a les característiques de «l'exèrcit» carlí.

Així, es planteja una fortificació on la peça central torna a ser l'antiga torre de fuselleria que ara obté una nova línia de tir aprofitant la coberta emmerletada. Aquesta, però, es modifica per tal de poder instal·lar una posició artillera, amb la

instal·lació d'un canó de bronze de 8 cm llarg, capaç de disparar projectils de fins a 2 kg de pes a un màxim de 3,5 km, habitual en les bateries de muntanya. Al voltant de la torre es construeix un talús en escarpa amb un interior de tova i recobert de terra premsada, i en una posició inferior però propera s'excava una base per a una altra posició artillera per un canó de 10 cm llarg, amb projectils de 4 kg i amb un abast màxim de 5 km. Aquesta, a més, queda envoltada per una paret, bastint una posició en barbata.

Però la principal novetat poliorcètica del nou fort serà la seva extensió. Si en un primer moment la fortificació només abastava l'esperó sud-est del cim, ara aquesta s'estén també cap al cim oest, cosa que permet controlar el vell camí de Montbui (avui, la carretera C-37). En aquest punt, es construirà una petita torre o *blockhaus* (precedent del *blocaus*) amb capacitat per a setze homes, que queda connectada amb la fortificació principal a través d'una xarxa de trinxeres de retirada, comunicades amb una llarga caponera (també construïda amb tova i terra premsada) que recorre tota la carena del turó.

Aquesta nova fortificació, pensada una vegada més per garantir la seguretat en profunditat de la plaça d'Igualada, no tindrà cap més paper militar durant la tercera carlinada. Aquesta finalitzarà el febrer del 1876, quan Carles de Borbó Àustria-Este (Carles VII), travessi la frontera amb França amb el seu famós «¡Volveré!». Així i tot, l'estiu del 1875 ja havien estat reconquerits els darrers reductes carlins a Catalunya: Olot i Sant Joan de les Abadesses.

I ARA, QUÈ?

El final de la tercera carlinada suposarà l'abandonament del Fort del Pi. Sense una utilitat immediata, aquesta estructura militar entrarà en una fase de deteriorament lent, però segur. Les característiques constructives de les defenses exteriors

11. MARTÍ I FIGUERAS, 1990.

Estat actual de la torre de fuselleria (l'autor, 2021)

faran que ràpidament quedin absorbides pel creixement vegetal i es confonguin amb el paisatge de la carena, una circumstància, això no obstant, que ha permès mantenir-les tot i que confoses amb el paisatge natural, molt erosionades i, en molts casos, convertides en el nivell de circulació actual.

Tot i que les estructures principals mostren una tècnica constructiva més acurada, el *blocaus* era un edifici quadrangular de 4 metres de costat obrat amb pedra i totxo, de la mateixa manera que la torre principal, de 10 metres de diàmetre i murs de 3 metres de gruix. El seu estat de conservació és completament ruïnós. Això va ser degut al desmuntatge sistemàtic que ambdues construccions van patir durant els darrers anys de la dècada de 1950, quan els seus materials van passar a formar part de l'actual barri del Pi.

De tota l'estructura resta, però, un element integrat en l'urbanisme montbuienc. Els actuals carrers del Pont i d'Extremadura es corresponen al primer tram del camí d'accés al fort des d'Igualada, la vila que havia de defensar.

Soc contrari a les reconstruccions patrimonials, en tant que acaben desvirtuant part de la història i el desenvolupament dels espais patrimonials, però sí que soc de l'opinió que, ara com ara, encara es poden dur a terme accions que dignifiquin aquest espai, algunes de relativament senzilles destinades a la protecció del mateix element, accions divulgatives, com la visita duta a terme durant les darreres Jornades Europees del Patrimoni i, finalment, altres accions més complexes destinades a conèixer i recuperar, com a espai natural i ciutadà, l'espai del Fort del Pi, encara avui massa desconegut.

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ MÁRQUEZ, M. C., *La Baronia de la Conca d'Òdena*. Barcelona: Fundació Noguera, 1990.

BRAGANZA Y DE BORBÓN, *María de las Nieves, Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874*. Barcelona: Espasa Calpe, 1938.

CARNER, Antoni, «El "Fort del Pi"», *Igualada. Semanario de Información Local*, Igualada, p. 2, gener 13, 1950.

—: «El "Fort del Pi"», *Igualada. Semanario de Información Local*, Igualada, p. 4, maig 11, 1963.

—: *L'entrada dels carlins a Igualada*. Barcelona: Dalmau Editor, 1969.

EJÉRCITO ESPAÑOL, «Croquis de Ygualada y sus inmediaciones», Madrid, 1813, dins de Marta Bartrolí i Isidre Surroca, *Cartografía històrica de l'Anoia*, la Pobla de Claramunt: Ajuntament de la Pobla de Claramunt, 2007.

FARRÉS I REGORDOSA, Josep, *El casc antic d'Igualada: evolució arquitectònica i urbanística*. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1978.

GARMENDIA, Vicente, *La segunda guerra carlista (1872-1876)*. Madrid: Siglo XXI, 1976.

JORBA I SERRA, Xavier, *Els nous ravals igualadins (1745-1835)*. Igualada: Arxiu Comarcal de l'Anoia, 2020.

JUNYENT I MOLINS, Pol, «Quan la terra lluita. La defensa de la vila d'Igualada durant la Guerra Civil Catalana», *Miscellanea Aqualatensis*, 17, 2017.

LA LLAVE Y GARCÍA, Joaquín de, *La guerre de montagnes pendant la dernière insurrection carliste en Catalogne (1872-1875)*, 1a ed. París: Berger-Levrault, 1881 (disponible en línia: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62100444/f9.item>).

LLACUNA I ORTÍNEZ, Pau, *Itineraris per Igualada, Vol. I: El Nucli Antic i el Rec*. Igualada: Ajuntament d'Igualada, 1995.

MARTÍ I FIGUERAS, Joan, «La Muntanya del Pi, mirador d'Igualada», *Igualada, patrimoni cultural*, 9, Ajuntament d'Igualada, 1990.

MUNDET I GIFRÉ, Josep M., *La primera guerra carlina a Catalunya*, 1a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

PASCUAL I DOMÈNECH, Pere, «Carlisme i societat rural, la Guerra dels Set Anys a la Conca d'Òdena», *Recerques*, 10, 1980, p. 91.

SALES-CARBONELL, Jordina, «El camí de ronda baixmedieval de la muralla d'Igualada i unes estructures modernes (segles XV- primera meitat del XIX). Una contribució arqueològica al coneixement de la ciutat», *Actes del II Congrés d'Arqueologia medieval i moderna de Catalunya*, 2002.

SEGURA, Joan, *Història d'Igualada*, vol. I. Barcelona: Estampa d'Eugeni Subirana, 1907-1908 [Ateneu Igualadí - SERPPAC, 1978].

SERRA I CONSTANSÓ, Joan, *Mig segle de vida igualadina 1865-1880*. Barcelona: Tobella, 1924.

VIDAL I TOMÀS, Salvador, «L'entrada dels carlins a Igualada (1873). Un testimoni personal», *Revista d'Igualada*, 55, abril 2017 (disponible en línia: <https://www.revistaigualada.cat/wp-content/uploads/2017/05/revista-igualada-55-6.pdf>).

DANIEL GONZÀLEZ I CALDITO (Igualada, 1981) és llicenciat en Història (UAB). Des del 2015, director de l'empresa de promoció i difusió cultural Anoia Patrimoni.

El blocaus, avui (2021)